

Marc Sureda i Jubany

**LA CATEDRAL I LA CIUTAT:
DELS ORÍGENS MEDIEVALS
AL S. XVIII**

En una ciutat episcopal com ho és Girona, les relacions entre catedral i ciutat són inexcusablement un dels fils conductors de la història del lloc gairebé d'ençà, es podria dir, de la instal·lació del cristianisme. És aquest fil el que ens proposem de resseguir, en un marc cronològic de més de de 1.000 anys que obliga a fer-ho a grans trets. Tanmateix, les línies mestres d'aquesta relació són ben conegudes, fins i tot, a nivell de divulgació: entre els mesos de setembre i desembre de 2003 hi hagué instal·lada, a les sales temporals del Museu d'Història de la Ciutat, una exposició intitolada, precisament, "La Catedral i la Ciutat", comissariada per Sandrine Victor i per qui escriu aquestes ratlles. La mostra s'esqueia en un any molt assenyalat quant a la difusió de la història de la seu gironina, durant el qual l'Institut d'Estudis Gironins organitzà també un congrés sobre la catedral i a més tingué lloc una altra exposició en el marc de la Fundació La Caixa dedicada, en aquest cas, a l'obra de la seu. Totes tres iniciatives no pretenien més que divulgar les darreres recerques sobre la catedral, i sobretot la primera d'elles es proposava il·lustrar les relacions que ara ens ocupen, més aviat en sentit sintètic i en un context cronològic lax, polaritzat a l'entorn de la baixa edat mitjana. El nostre objectiu, aquí, no és altre que aquest mateix, aplicant en tot cas la voluntat de síntesi a una perspectiva més desplegada, en cinc capítols diacrònics de caràcter miscel·lani.

I diem miscel·lani perquè la matèria a tractar és prou rica i multiforme. D'entrada, plantejar les relacions entre catedral i ciutat implica, obligatòriament, reconèixer com a mínim dues menes de presències: una de física —és a dir, l'impacte de la implantació catedralícia en la configuració de la tra-

ma urbana, molt ben conegut gràcies als estudis d'història urbana dels darrers anys—i una altra d'institucional—les atribucions i accions de les institucions vinculades a la catedral, bisbe i sobretot capítol, en el context de la ciutat; es tractaria aquí d'una matèria particular, les relacions entre capítol i govern de la ciutat, que apareixerà puntualment—. Tampoc no es pot oblidar la inserció de la catedral en la vida quotidiana de Girona, que podríem resumir en les dimensions econòmica, social i cultural, amb totes les seves implicacions. Tot plegat, mirarem de glossar-ho a grans trets. Per contra, de la funció cultural i religiosa de la seu, inherent a la seva pròpia existència, en parlarem poc, per tal com fora de moments puntuals no és específica de les relacions establertes entre catedral i ciutat; altres instal·lacions religioses duien a terme funcions anàlogues en alguns moments històrics fins i tot amb més èxit. Aquesta darrera postil·la ens permet assenyalar encara, abans de començar, que òbviament la catedral no esgota la presència religiosa a la ciutat, encara que aquest text, centrat com és en la seu, pugui en algun moment fer-ne l'efecte. Altres contribucions d'aquest mateix cicle s'encarreguen de fer-hi un bon contrapès.

Introducció: els inicis tardoantics

Documentem per primer cop la presència de cristians a Girona al segle IV, a través de les notícies sobre el martiri de Feliu transmeses en primer lloc per Aureli Prudenci i, sobretot, dels magnífics sarcòfags conservats avui al temple suburbà homònim. Sabem, gràcies a una carta del papa Innocenci I, que pels volts de l'any 404 s'havia ordenat de manera irregular un bisbe *in Gerundensi ecclesia*, fet que és testi-

moni indubtable de la presència d'una comunitat articulada i estructurada, probablement prou més antiga. És clar que, sobretot a partir del mateix segle IV, el clergat urbà gironí presidit pel bisbe degué instal·lar-se en un complex adient, que com en la resta del món cristià havia d'incloure almenys una basílica, un baptisteri i una residència. El que es coneix sobre l'organització de les seus en l'Església hispana (cànons dels Concilis II, III i IV de Toledo, a més de la tradició isidoriana) aconsella pensar en un establiment urbà de caire monàstic, fet que s'adiria a determinades notícies de què disposem sobre bisbes com Joan de Bícara i Nonnit, dins el primer terç del segle VII.

La historiografia actual coincideix a creure, per diverses raons, que aquest primitiu conjunt episcopal es trobava instal·lat en context suburbà, centrat en un probable *martyrium* de Feliu, un fet que no per inusual deixa de tenir paral·lels en la topografia d'altres ciutats cristianes de la Mediterrània. Només l'arqueologia podrà confirmar-ho o desmentir-ho en el futur. Però, independentment de reivindicar-ne o no la condició «catedralícia» (un debat més propi del segle XVII que no del XXI), la presència més que probable d'una *memoria martyris* en el context d'una necròpoli suburbana atestada —ella sí— arqueològicament és el tret de sortida d'una cristianització de la topografia urbana gironina, materialitzada, en primer terme, amb la construcció d'una basílica ja esmentada per Gregori de Tours poc abans de 590, corresponent a l'indret on avui trobem l'església de Sant Feliu. La presència del santuari, tant com de la via que entrava a la ciutat pel nord, hauria afavorit una instal·lació suburbial que es consolidaria des de finals del s. X i potser

des d'abans, dominada pel temple i pel seu clergat; a això, cal afegir-hi una condició parroquial de gran abast urbà, a jutjar per un document que s'ha interpretat com a testimoni d'una separació del terme parroquial de Santa Maria, pels volts de 1020, i que segurament ens parla d'una anterior parroquialitat única encapçalada per l'església de Sant Feliu.

Però si bé ens hem d'aturar aquí a l'hora d'avaluar l'impacte material d'aquesta primera implantació, per contra, la vinculació entre el clergat urbà –l'equivalent de “catedral” en l'època– i la ciutat és més clara, en virtut del context històric i també d'algunes dades concretes, per bé que igualment migrades. A *Gerunda*, com a la resta de l'occident mediterrani, l'ensulsiada de l'imperi occidental, irreversible al tercer quart del segle v, degué representar el cop de gràcia a una administració municipal probablement ferida de mort per un llarg període de decadència. El govern provincial, i per tant la representació del poder toledà, aconseguí restablir-se sobretot a partir de la constitució ferma del regne visigot d'Hispania, als tombants de l'any 500; i precisament com a manifestació d'això s'ha interpretat les estructures més antigues excavades a la plaça de la catedral. Però no podem oblidar que aquesta restauració d'un poder centralitzat (a nivell provincial i estatal) va poder-se dur a terme, en bona part, gràcies a un recolzament en la xarxa episcopal, la qual s'encarregava, per exemple, de la tutela fiscal dels seus territoris, com testimonia el 592 l'epístola *De fisco barcinonensi*. Més clarament encara, l'autoritat municipal havia estat assumida *ex officio* pels bisbes de cada indret, investits de les funcions de l'antic *defensor ciuitatis*. És aquest el cas, prou conegut d'altra banda,

del bisbe Amador de Girona durant la revolta de Paulus contra el rei Wamba el 673, esmentat per Julià de Toledo en la seva “Historia Wambae Regis”: queda ben clar en la carta que, segons l’autor, el bisbe adreçà al rebel, que el bisbe és qui té la potestat de lliurar la ciutat a l’obediència d’un o de l’altre. En aquest sentit, les relacions entre bisbe i ciutat són íntimes, i en allò que fos la seu del primer hi residia l’autoritat indiscutible de la segona.

Dels carolingis a l’any 1000: trasllat físic i poder econòmic

Durant el domini musulmà, amb tota probabilitat, els bisbes gironins –com els d’altres indrets que capitularen pacíficament– continuaren constituïts en autoritat urbana, religiosa i civil, sota el control del valí imposat pel govern andalusí. En els decennis finals d’aquesta curta etapa, hom ha proposat que la connivència dels poders locals, entre ells els bisbes, amb la revolta de Sulaiman al-Arabí pogué representar la seva fugida puntual cap a la Septimània, fet que fóra un testimoni més de la seva rellevància política.

Damunt d’aquest esquema, la inclusió de Girona dins la marca inferior del regne franc a partir de 785 va comportar algunes novetats. De bell antuvi, cal suposar que igual que havia succeït segles abans amb l’arribada dels visigots, la instauració d’un nou poder civil i si es vol estatal, representat per la presència d’un comte d’origen franc com Ros-tany al capdavant d’un contingent de tropes, va haver de començar necessàriament per recolzar-se en la col·laboració dels dirigents locals, representats pel bisbe. Els primers prelats documentats amb posterioritat a la conquesta: Ataulf

(documentat el 788, però val a dir que dubtós als ulls de molts) i Walaric (800-817) duen, ben significativament, noms gots. La documentació del segle IX ens mostra una certa paritat inicial entre els poders comtal i episcopal, manifestada en les importants concessions de terres (primer precepte atorgat pel mateix Carlemany) i rendes (terç del pasquer i del teloneu, als quals, a partir de 934, s'havia d'afegir el terç del monedatge), en forma, doncs, de *beneficium* o, més pròpiament, d'*episcopatum*. Així, el bisbe presideix judicis públics en diverses ocasions dins el s. IX o, el 886, rep dels habitants de les seves viles el mateix que els comtes reben dels habitants dels llocs públics. Tot i amb això, queda clar per diversos indicis el canvi en el paradigma: el poder emana de l'emperador, que el transmet a través del comte. Un document de 842, que durant un procés judicial descriu les circumstàncies de l'arribada a Girona del bisbe Wimer vers 835, no deixa lloc als dubtes: obtingut un precepte l'any anterior, Wimer arriba successivament a Girona, on el comte Bernat l'investeix dels drets episcopals als comtats de Girona i Besalú, i després a Empúries, on el comte Sunyer fa el mateix en relació als *pagi* d'Empúries i de Peralada. La subordinació al poder civil es veu equilibrada, d'alguna manera, per les abundants concessions en terres i rendes que a més són reforçades pel privilegi de la immunitat; tals concessions, segurament, també responen a les funcions de caire assistencial i organitzatiu que duia a terme l'Església, segons el model anterior. I aquesta designació i promoció reials expliquen també la fidelitat dels bisbes gironins a l'Imperi quan, al llarg del segle IX, unes quantes revoltes comtals testimonien el procés de desintegració progressiva de l'estat carolingi.

Tanmateix, el govern de la ciutat havia passat a ser competència principal del comte, i aquesta és una diferència important. Tot i que el bisbe degué tenir, dins la ciutat, les mateixes potestats de què gaudia arreu de la diòcesi i en els comtats, en què estava investit d'atribucions públiques, cap precepte abans de 1002 no esmenta competències especials per al bisbe en àmbit urbà. De fet, al segle XI, encara que només fos nominalment, la ciutat es reconeixia com a subjecta a la potestat superior del comte i, per tant, més endavant, del rei. Serien les propietats urbanes adquirides a base de compres i donacions les que haurien de començar a constituir una preeminència episcopal dins la ciutat, que acabaria convertint el bisbe –i, darrere seu, els canonges– en el seu senyor principal.

Al costat d'aquesta innovació de caràcter institucional, una de molt més visible va consistir en el trasllat de la seu episcopal a l'interior dels vells murs de la ciutat, a la zona de l'antic temple del *forum*, que probablement ja des d'antic havia esdevingut una església cristiana. Allí s'establí la seu intitolada de Santa Maria, que els documents esmenten d'ençà del segon quart del segle IX, tot primer juntament amb Sant Feliu, després ja en solitari. El desplaçament es produí possiblement per raons de seguretat, que es degueren fer ben evidents en l'atac sarraí del 793 i en els successius (com el setge del got Aissó el 827), i per tant caldria situar-lo en un context similar al de la refacció de les muralles de la ciutat en aquestes mateixes cronologies. Si bé el canvi de títol és possible que no tingués grans conseqüències materials immediates –estem mancats de notícies sobre la hipotètica construcció d'una nova església catedral, si

obviem referències tardanes i espúries—, sí que ho podem relacionar amb un impacte urbanístic de gran transcendència: la primera ampliació del perímetre urbà des de la fundació de la ciutat.

En efecte, la refacció de les muralles urbanes va representar la inclusió dins la ciutat d'un espai triangular situat al nord de l'antic complex foral romà; a grans trets, es tracta del tram als peus del qual circula des de 1963 el Passeig Arqueològic. Mercès a les excavacions dutes a terme el 2001 i 2002 als mal anomenats soterranis de la catedral, podem saber que l'extrem occidental d'aquesta zona quedà articulat, en les seves primeres fases, com una superfície regularitzada on s'excavaren una sèrie de sitges o dipòsits de gra, per tant amb funcions d'emmagatzematge. Versemblantment, cal relacionar la posta en valor urbà d'aquesta àrea amb la instal·lació de la catedral a la terrassa immediata i, més concretament, amb les primeres notícies de donacions imperials al patrimoni episcopal (un primer precepte conservat, de 834, fa referència a un d'anterior, de vers 800, atorgat pel mateix Carlemany). El primer exemple de Girona, doncs, pensem que tingué una vinculació immediata amb la catedral.

I precisament en relació amb la institució catedralícia veiem consolidar-se, en aquest període, aquell grup de clergat urbà que conviu amb el bisbe i que ja trobàvem esmentat als concilis toledans, que a partir d'ara anomenarem canonges. En l'ambient reformista carolingi es donà forma el que haurien de ser els capítols catedralers medievals, a partir de les experiències de Crodegang de Metz però sobretot segons les directius aprovades i promulgades en el sínode

d'Aquisgrà del 816. Desconeixem com funcionava aquest col·legi a Girona immediatament després de la conquesta; els primers indicis els trobem només el 887, quan atestem la concessió per part del bisbe Teuter d'unes rendes particulars als clergues que serveixen les basíliques urbanes de Santa Maria i de Sant Feliu. L'any següent, l'elecció del seu successor *Servusdei* (888) és rubricada per un col·legi d'onze membres que signen intitulant-se cadascun com a *canonicus* (hi ha controvèrsia sobre l'antiguitat del mot, però no sobre la identitat dels personatges, presents en altres documents de l'època). La seva importància degué créixer progressivament, ja que el 939 el bisbe Guiu, en permutar uns alous, compta amb l'*assensu canonicorum nostrorum*. A més, vers la meitat del segle es pot parlar de la seva divisió en dos col·legis, el de Sant Feliu, a l'església suburbana, i el de Santa Maria, a la nova seu intramurs, l'antecedent immediat del capítol catedral pròpiament dit.

La reconstitució o reforma d'aquest col·legi (o d'aquests col·legis) tingué, en aquests moments, unes conseqüències materials mal conegudes. Es degué partir de les estructures tardoantigues vinculades a l'antiga seu suburbana, que en tot cas degueren continuar essent ocupades pels canonges de Sant Feliu; mentre que, versemblantment, l'eixample de la zona nord de la ciutat fou l'escenari de la instal·lació, no sabem en quines condicions, dels clergues de Santa Maria. Tampoc no és impossible creure que amb la reforma i eixample del perímetre murat es pogués haver destinat part d'aquesta zona directament als clergues, abans de la divisió, fet que es relacionaria perfectament amb la seva funció d'emmagatzematge atestada arqueològicament.

Tanmateix, les conseqüències materials d'aquestes evolucions en el món dels canonges, per ara, són de mal avaluar.

Els documents també mostren la presència de càrrecs auxiliars del bisbe, com els arxiprestes o els ardiaques (amb tota probabilitat d'abast diocesà i per tant no pròpiament membres del capítol, però que en èpoques posteriors sí que hi apareixeran vinculats) o altres que són pròpiament oficis catedralicis, com el sagristà o el cabiscol, i que són mostra del creixement del grup i de l'establiment de tasques concretes al seu si. A partir de 970 es comença a fer present un fenomen significatiu en aquest sentit, com són les donacions de particulars a la seu o, més exactament, a tal clergue en servei de la seu mentre visqui: es tracta de la sustentació material particular d'aquestes tasques específiques dins el capítol o d'altres funcions que comentarem, amb què s'inaugura per tant la constitució dels patrimonis propis de les dignitats. El fet mostra igualment l'extracció social d'aquestes primeres dignitats, ja que molt sovint es tracta de donacions dutes a terme per familiars (o, fins i tot, com en el cas de l'ardiacia Oliba Llobet, d'autodonacions) tant per a la sustentació del parent com en benefici de la institució receptora.

De fet, i més important encara, l'aparició documental d'aquests clergues ens dóna notícia sobre algunes de les funcions que, a la llarga, el col·legi anava assumint i que havien de tenir un paper important en la vida de la ciutat. Es tracta de tasques de repercussió pública, com l'assistencial o la cultural, que fins llavors segurament ja havien estat desenvolupades en l'entorn immediat del bisbe i que ara començaven a basar-se en patrimonis propis, vinculats a la catedral.

Així, el 978 apareixen les donacions al cabiscol Riquer, que ens ajuda a caracteritzar la seu com a indret d'ensenyament reglat o, el que és el mateix, l'única escola d'estudis de la ciutat. La presència d'escoles als conjunts catedralicis, que podia tenir precedents en el món visigot, era habitual i gairebé reglamentada en les seus carolíngies. Òbviament, l'ensenyament era reservat als clergues, joves ordinàriament, procedents de sectors socials benestants, que eren tonsurats per poder rebre formació acadèmica. Encara que es conserven manuscrits procedents de Girona que són datables ja a les darreries del segle VIII, és a finals del segle X que documentem una florent activitat de l'*scriptorium* de la seu gironina (que ha estudiat Gabriel Rou-ra), on s'ensenyava a llegir i a escriure i, en un nivell superior, gramàtica, que associada a la retòrica i a la dialèctica havia de formar el *trivium*; això a banda del cant litúrgic, rudiments de còmput i altres coneixements de tipus teològic. El testimoni de Gerbert d'Orlhac, sobre la presència d'un tractat d'aritmètica àrab a Girona, en temps del comte-bisbe Miró (984), permet copsar el nivell intel·lectual dels clergues gironins del moment. Coneixem personatges de rellevància que exerciren tasques culturals i docents d'aquesta mena: Adó, *magnus scholasticus*, tutor de Gerbert d'Orlhac i posteriorment bisbe de Vic; Ebriari, el seu successor; Arnulf, abat de Ripoll i bisbe de Girona, que afavorí les relacions entre els dos centres de cultura; o l'esmentat Riquer, copista de l'exemplar gironí del Martirologi d'Adó. Girona, a remolc de la seva seu, es trobava entre els centres capdavanters de la cultura de l'època, a Catalunya i fins i tot més enllà.

I pel que fa a l'assistència pública, cal recordar aquí la presència d'un *xenodochium* o alberg de pelegrins –el mot grec és clarament un cultisme arcaïtzant– en els documents de la darrerria del segle x. Si bé és probable, com s'ha dit, que una estructura per a acollir els pelegrins i viatgers pogués trobar-se vinculada a l'antic conjunt episcopal extramurs, el cas és que el testament del clergue rebel Adalbert, de 958, feia deixes a la seu *in peregrinis et hospitibus et pauperibus*. Els seus fills, l'ardiaca Oliba Llobet i Sunifred, empraren les mateixes rendes per posar en funcionament el dit hospital, o potser per construir-lo de cap i de nou. El 982, Oliba Llobet donava altres rendes per tal que el clergue Freder, subordinat seu, continués regentant l'establiment assistencial. Un document de 995 permet situar inequívocament el *xenodochium* gironí en les immediacions del palau episcopal, tot plegat a tocar de la catedral, fet que converteix aquesta obra en una altra fita en el procés de trasllat dels equipaments episcopals a l'interior dels murs.

L'impacte del feudalisme i l'autonomia capitular

El panorama de les darreries del segle x dibuixava un context en què els antics conceptes de poder públic ja no eren vàlids, sinó que l'autoritat es vehiculava a través de les propietats i de les jurisdiccions, progressivament atomitzades a partir de les mateixes concessions carolíngies d'immunitat a bisbes, monestirs i privats. L'allunyament dels comtes cap a Barcelona des de la fi del mateix segle ix va beneficiar l'autonomia dels grans aloers de la regió, al capdavant dels quals hi trobem els bisbes. Aquesta preeminència va ocasionar que les famílies comtals cobegessin cada cop més

el càrrec episcopal per a algun dels seus membres, fet que, globalment, aconseguiren des de la segona meitat del segle desè (recordem la figura del comte-bisbe Miró Bonfill) i fins a l'anomenada reforma gregoriana.

Al tombant de l'any 1000 aquesta situació ja ha esdevingut irreversible i, a diferència del que havia succeït abans, esdevé palesa dins de l'àmbit urbà, possiblement en relació al procés de trasllat de la seu dins els murs de la ciutat, que culmina en aquest moment, com veurem. Gràcies a la butlla del papa Silvestre II, sabem que l'any 1002 al bisbe se li reconeixia una poc precisa jurisdicció sobre una sèrie de possessions dins la ciutat (*quantum habere videtur infra muros civitatis Gerundensis*) i també que havia adquirit una important prerrogativa urbana: la recaptació del cens que pagaven els jueus de la ciutat. A això, cal sumar-hi les possessions urbanes que veiem aparèixer entre el patrimoni dels clergues –com els vinculats a la catedral que ja hem comentat–, que cada cop seran més rellevants; per exemple, el 1053, el sagristà de la seu rep rendes de les parròquies de Santa Maria i de Sant Feliu, és a dir, de dins la ciutat, que cedeix al qui serà el seu auxiliar, el sagristà segon. També cal destacar les donacions en terres, al voltant i dins de la ciutat, que havien augmentat el patrimoni de la canònica entre 931 i 987; el 979 apareixen les primeres referències a cases que pertanyen a la seu. L'erecció de tres castells en el perímetre emmurallat (Gironella, Sobreportes i Cabrera), derivada de les potestats comtals, convivia amb la infeudació de trams de la muralla, amb cases adossades, a eclesiàstics o a través del bisbe, un altre testimoni de la predominància de les possessions urbanes eclesiàstiques. Finalment,

cal esmentar el document de 1100 pel qual el comte Ramon Berenguer III cedeix a Santa Maria, en mans del bisbe Bernat, tot l'honor que la seu posseeix a Girona tant dins com fora dels murs de la ciutat. La propietat i jurisdicció eclesiàstiques o catedralícies dins dels seus dominis urbans resta assegurada.

Aquesta predominança serà compartida ben aviat per un important grup de clergues, les dignitats i els canonges, aquests darrers agrupats en un capítol que tindrà una notable transcendència urbana. El 1019, el bisbe Pere Roger de Carcassona, en dotar la canònica d'un paquet de rendes pròpies procedents de l'antic i abundant patrimoni episcopal, engrandit progressivament amb tota mena de donacions, proveeix de fet la corporació dels canonges d'autonomia institucional i administrativa, per bé que formant part encara del capítol com a cap nat; el funcionament administratiu autònom de la cúria episcopal, en reforç de la seva dimensió diocesana, arribaria uns dos segles més tard. La separació de menses referenda el paper del capítol com a col·legi amb funcionament propi, que a partir de les darreries del segle X havia assumit, a través d'alguns dels seus clergues, les tasques ja comentades de repercussió ciutadana com la caritat o l'ensenyament. En aquest darrer sentit, cal destacar la continuïtat en el prestigi de l'escriptori catedralici, amb cabiscols com Falcuci, Ponç (1016-1064) o el seu afillat i successor Joan (1064-1078), que formaven part d'una mateixa xarxa d'interessos familiars fundada pel seu antecessor Riquer. A l'escriptori gironí s'hi elaboraren obres excepcionals, com el Beatus de Torí, una còpia del segle XII feta a partir del Beatus de Girona. Aquest

darrer, elaborat el 975 al monestir de Tàvara, fou llegat a la catedral el 1078 pel cabiscol Joan, que a través del seu testament, apareix clarament com un personatge amb importants possessions immobiliàries dins els murs de la ciutat i promotor de la reconstrucció de la canònica de Sant Martí Sacosta.

Aquesta situació de preeminència senyorial i de constitució d'entitats separades tingué una plasmació física molt clara en el panorama urbà, potser la més important des de l'inici d'aquesta història. En efecte, tant la preeminència feudal del bisbe com l'autonomia capitular com, en darrera instància, la rellevància de l'estament eclesiàstic dins d'una ciutat episcopal com Girona es van manifestar a través d'una agosarada iniciativa arquitectònica de gran abast, que havia de modificar radicalment l'aspecte de la part alta de Girona mitjançant la construcció d'un complex integrat per una nova catedral, un palau episcopal i una residència per als canonges. Aquestes grans obres situables entre els entorns de l'any 1000 i el tercer quart del segle XI, van representar la culminació de l'expressat procés de trasllat de la seu des de la posició suburbana de Sant Feliu cap a dins dels murs de la ciutat i, de fet, configuren encara avui la fesomia de la part alta de Girona.

La construcció del palau té un inici molt significatiu, com és l'adquisició episcopal d'un casal que es ven al comte l'any 988 per problemes econòmics, derivats de la incursió d'Al-Mansur. La venda comtal (fonamentada en un document l'autenticitat del qual ha generat controvèrsia) reflecteix clarament la correlació dels dos poders en aquell moment a la ciutat, amb un clar avantatge pel bisbe. A partir d'a-

quest nucli inicial, complementat amb diverses addicions posteriors, el bisbe es dotava d'una residència impressionant, molt potent des del punt de vista topogràfic i unida a la seva catedral.

Aquesta nova catedral, que aprofità encara amb més eficiència la seva situació topogràfica privilegiada, s'inicià abans de 1015 sota l'ègida de Pere Roger, un bisbe amb estretíssims lligams amb la família comtal. Les recerques actuals revelen que es tractà d'un edifici de gran potència estructural, que va saber utilitzar adequadament les preexistències del vell *fòrum* romà, amb una solemne nau única, probablement un transsepte desenvolupat, dos campanars situats asimètricament i un impressionant cos occidental de ressonàncies germàniques que ens parla alhora d'uns usos litúrgics rics i complexos. L'edifici incorporava una sèrie de singularitats que, a banda de la presència del lèxic decoratiu llobard o de l'anomenat primer romànic, manifestaven de manera evident una voluntat d'emmirallament en el món clàssic mitjançant agosarades opcions escultòriques, alhora que a través de determinats trets estructurals i de disseny mantenien arrelat l'edifici en les tradicions constructives locals prellombardes. Es tractava, en resum, d'una creació arquitectònica elaborada que caldria situar en l'àmbit intel·lectual capdavanter de la Catalunya del moment, encapçalada per figures de la talla del bisbe-abat Oliba.

Pel que fa a la residència dels canonges, la seva construcció deriva directament de la institució capitular del 1019. Abans d'aquesta data documentem que alguns clergues, *levitae* (diaques) o càrrecs diocesans com l'esmentat ardia-ca Llobatò i els seus successors, segurament també vincu-

lats a la catedral, viuen en cases destinades al servei de l'església situades a la zona de l'eixample carolingi o a la banda del nou palau episcopal, respectivament: és el primer estadi d'un barri catedral. A partir de 1019, és voluntat del bisbe proveir-los d'un conjunt de dependències comunes per tal de regularitzar la seva vida de manera conventual, tot avançant-se als moviments reformadors de les darreries del segle. Aquest conjunt, constituït per un celler i un refe-tor (situats, significativament, damunt l'antiga zona d'emmagatzematge condicionada en temps carolingis), un dormitori i una sala capitular directament comunicades amb l'església, va representar la modificació gairebé total de l'antic eixample nord de la ciutat, mitjançant la construcció d'una formidable terrassa que permet unir a peu pla totes aquestes dependències. El complex fou construït a grans trets entre el 1020 (donació de la casa que farà de dormitori) i el 1065 (darreres referències a la construcció de la canònica), i només posteriorment s'hi afegiria el claustre de galeries. El fet modificà, d'una vegada per sempre, aquell sector guanyat a la muralla per la reforma urbanística carolíngia.

Però la construcció d'aquesta sèrie de dependències per als canonges simples no significà el final d'un barri catedralici: les dignitats i càrrecs de la seu continuaven posseïnt cases dins de la ciutat, tant per al propi habitatge com en forma de béns infeudats o establerts. Documents de 1036, 1039, 1043, 1054, 1064, 1065, 1067, 1071, 1075 i 1094 fan evident que nombrosos clergues (especialment el cabiscol, el sagristà i uns clergues i jutges, a més d'altres preveres o clergues de Santa Maria) viuen en cases a l'interior de Girona, o bé les venen o cedeixen a altres persones que sovint també són clergues.

És evident que tota aquesta activitat constructiva representà sens dubte una important activitat econòmica en el context de la ciutat i del territori. Malauradament, en tenim poques referències. Les 100 unces d'or que, l'any 1015, els comtes Ramon i Ermessenda ja havien gastat en la construcció dels murs i la volta de la nova catedral degueren contribuir a pagar els materials de construcció i els jornals dels constructors, però no en tenim un registre detallat; coneixem millor els fenòmens anàlegs dels segles posteriors. Tanmateix, l'activitat participava d'una prosperitat econòmica generalitzada que a poc a poc es materialitzava en el creixement demogràfic i urbanístic de la ciutat més enllà de les muralles de la Força Vella. Aquesta expansió, vinculada també en bona part al que havia de ser el mercat de l'Areny, zona d'importantíssima activitat urbanística, havia de tenir conseqüències transcendents en la correlació entre els poders de la ciutat i, per tant, en la resituació de les relacions entre aquesta i la catedral.

La baixa edat mitjana: expansió urbana i conflictivitat institucional

La catedral, i l'Església gironina en general, no va ser gens aliena al gran creixement que experimentà la ciutat a partir de la segona meitat del segle XI, motivat per la prosperitat econòmica i demogràfica. El bisbe, la canònica o les dignitats eclesiàstiques (en especial la sagristia de la seu) posseïen bona part del sòl tant al nord com al sud de la Força Vella, així com al Mercadal, i això significava la potestat d'establir les propietats o d'encomanar la seva urbanització a intermediaris, personatges de la naixent burgesia giro-

nina. És precisament el creixement del negoci urbanístic el que motivà, vers el 1160, fortes disputes entre Alfons I i els alts eclesiàstics gironins pels drets d'urbanització (i doncs, per la percepció dels corresponents rèdits) de l'Areny, l'àrea del pròsper mercat de la ciutat, que en virtut d'una concòrdia del 1172 quedà repartit entre el comte-rei i els clergues. Al segle XIII, la urbanització del sector de Santa Caterina, recentment excavat (2005), responia també a una iniciativa del sagristà segon de la seu, senyor eminent dels terrenys, que foren establerts a un burgès encarregat de la urbanització pròpiament dita.

Tanmateix, aquesta prosperitat lligada a la possessió i control de terrenys urbanitzables fou paral·lela a un procés de modificació de les relacions de poder dins la ciutat. Si la consolidació del poder comtal i, a partir d'Alfons I, reial, havia sostret definitivament al bisbe i als seus clergues la condició de màxima autoritat civil urbana de què havien gaudit a la ja remota antiguitat tardana, a partir dels segles XII i XIII una sèrie d'afranquiments i l'aparició d'una nova forma d'aquest poder públic urbà acabaria de canviar la relació dels clergues urbans amb la ciutat. I és que Girona fou la primera ciutat catalana a obtenir del rei una sèrie de franqueses i privilegis, entre les quals l'elecció de cònsols; tot fou atorgat abans de 1182, data en què la concessió d'un privilegi als habitants de Cervera cita les llibertats atorgades anteriorment als gironins. A més, entre 1190 i 1194 els habitants de la ciutat quedaven alliberats dels mals usos d'intestia i d'eixorquia, excepció feta del burg de Sant Pere, on l'abat havia estat investit el 1171 de la jurisdicció civil i criminal, i evidentment, de les persones eclesiàs-

tiques, sotmeses a la jurisdicció episcopal. Al 1233 s'eximia els gironins d'altres càrregues feudals com el portatge, el peatge o la toltà, vinculades a l'activitat comercial, un dels grans motors del progrés urbà. Finalment, el 1284, abans del dur setge francès, Pere II concedia a Girona privilegis anàlegs als de la capital del Principat: un govern municipal format per sis jurats escollits, dos de cada mà, a més de la capacitat d'imposar talles i de la regulació particular de la comunitat jueva. Amb aquestes novetats, la representació de la ciutat esdevenia ja del tot aliena i independent del poder episcopal i, en termes urbans, fins i tot es podia contraposar al capítol catedralici, com ho féu en diverses ocasions.

A la ciutat, doncs, hi eren ja presents com a mínim cinc institucions que compartien desigualment capacitat econòmica, política i simbòlica: la representació del Comú, la representació del rei, el capítol, el bisbe i l'aljama dels jueus, que per concessió reial (eren considerats *servi regii*) gaudia d'autonomia administrativa. Tots aquests poders establien les seves relacions, antagonismes o aliances, segons les circumstàncies, intentant preservar gelosament els seus drets i prerrogatives en el marc de la societat estamental.

El capítol de la catedral és, en aquest context, una institució indispensable per a conèixer i comprendre el desenvolupament de la història urbana de la ciutat. La tradició, fonamentada en documents que remuntaven al segle XII, determinava que els canonges havien de ser *de genere militari*, és a dir, d'origen noble, però les excepcions eren freqüents. Així, al capítol hi entraven a formar part majoritàriament personatges procedents de la petita noblesa territorial

i puntualment membres d'alguns llinatges de l'alta burgesia urbana. De fet tots dos estaments arribaren a formar, a la Catalunya baixmedieval, una franja socioeconòmica prou homogènia, de la qual procedien també els representants del poder reial, veguers i batlles; el patriciat urbà, òbviament, intervenia a l'ensem en el govern de la ciutat. Com dèiem, alguns dels seus components apareixien ara i adés, entre els capitulars: per exemple, el 1386 era canonge un membre de la família Santcliment, llinatge de ciutadans, un dels quals havia estat veguer dos cops a la primera meitat del segle; es podrien rastrejar algunes altres famílies, com els Santmartí o els Santceloni. L'antiga norma de noblesa, però, fou renovada amb energia el 1437, quan el bisbe Bernat de Pau obtingué del concili de Basilea, llavors en curs, una nova provisió en aquest sentit. Sobrequés contextualitzava la mesura en relació a les creixents oposicions entre el capítol i l'administració urbana, materialitzades especialment en qüestions fiscals com el *cabessatge* de 1434, que comentarem. Així, els canonicats quedaren, més que abans, circumscrits majoritàriament dins dels llinatges nobiliaris de la regió, com els Pau o els Margarit, tot i que alguns pogueren ser obtinguts per nobles procedents d'altres àrees dels dominis de la corona. Això venia de més antic: el 1386, per exemple, l'abat de Sant Feliu era Diego Rodríguez de Heredia i l'ardiaca de l'Empordà, Alfonso López de Luna; com en el cas de la designació episcopal, al segle XIV la Santa Seu es reservà la provisió de l'ardiaconat major i l'abadia de Sant Feliu. La concessió d'aquestes prebendes a clergues exteriors a l'anell social tradicional dels canonges, accentuada en els darrers segles de l'edat mitjana, va anar intro-

duint en la composició del capítol un esbiaixament que sovint implicava notables quotes d'absentisme, per tal com les canongies podien recaure en eclesiàstics residents a l'urbs i dotats d'altres oficis, beneficis i comeses més importants que la residència coral a la petita seu catalana. En contrapartida, en els segles posteriors, es reprendria la multiplicació de les dispenses de la norma de noblesa i així, mal fos per la porta falsa de l'excepció, el patriciat urbà readquiriria una certa presència destinada a augmentar.

Com s'ha pogut deduir, en aquesta baixa edat mitjana, el capítol ja no està format només pel bisbe, un o dos ardiaques, el sagristà, el cabiscol i onze clergues, sinó que el personal catedralici ha esdevingut molt més nombrós. A partir, pel cap baix, del segle XIII, l'estructura del capítol va quedar fixada en un quadre complex i poblat que només havia de modificar-se substancialment amb el concordat de 1851. Durant aquest interval poblaren la catedral set dignitats (ardiaque major, sagristà major, cabiscol major, abat de Sant Feliu, ardiaques de Besalú, Empúries i la Selva), vint-i-quatre canonges (anomenats diaconals), dotze preveres de capítol (que al segle XIII iniciaren un plet per ser equiparats a canonges, cosa que no obtindrien fins tres-cents anys més tard) i, més enllà, un nombre creixent de beneficiats. La visita pastoral de 1386, interessantíssima en aquest sentit, mostra que les set dignitats formen part del capítol perquè els seus titulars són també detentors de canongies, és a dir, en aquesta data les 7 dignitats formen part del grup dels 24; aquest costum es fixaria amb una norma que impediria la col·lació de dignitats a persones que no fossin prèviament canonges, malgrat que va haver-hi excepcions puntuals.

Entre els 12 preveres del capítol hi ha, lògicament, els *statores* o substituïts del bisbe i dels ardiaques, a banda del tresorer i del sagristà segon. Els beneficiats, en aquest moment, eren un mínim de seixanta-nou –un número que havia de créixer extraordinàriament–; en total, doncs, a la catedral hi havia el 1386 un mínim de 105 clergues assignats, 106 si comptem el bisbe. Això, sobre una població hipotètica d'uns 10.000 habitants vers 1360 segons Guilleré, fa una proporció d'un 1% llarg, i encara sense comptar els criats i familiars. Faltaria afegir-hi els altres clergues (Sant Feliu, cúria, parròquies, clergat regular) per acabar-nos d'adonar de com n'era de determinant, també en aquest sentit, el pes de la condició episcopal de la ciutat.

D'entre aquests clergues de la seu, ens interessa destacar-ne els que tenien oficis de transcendència ciutadana, associats a presbiterats de capítol o a beneficis; sobretot els encarregats de la cura d'ànimes dels individus de la catedral (sagristà segon) o dels de la parròquia (claver). Existien també els anomenats oficials de la canònica (porter, dormitorer, refetorer, coc, aiguader), primitivament desenvolupats per laics i annexats a beneficis, a partir de 1319. Encara que la vida comuna s'hagués esgotat cap a les darreries del segle XII, probablement, aquestes funcions continuaven proveint els canonges de les porcions de pa, vi i escudella, en part monetaritzades en els segles següents, sota la concessió a laics que esdevenien francs de taxes públiques.

Que aquesta nombrosa clerecia abandonés la vida en comunitat dins el vell clos canonical, situat al nord de la seu, implicava la dispersió de l'hàbitat eclesiàstic arreu de la Força Vella. Ja coneixem el precedent, als segles X i XI, de les

cases particulars d'algunes dignitats, que és possible que mai no arribessin a viure en comú amb els canonges simples i els altres clergues. Però a partir del segle XII, observem un procés que condueix a l'ocupació per part de clergues de bona part –si no la totalitat– dels habitatges situats a les immediacions del temple. Per exemple, al carreró que circulava als peus del celler canonical, les cases eren gairebé totes de canonges o propietat de la seu al segle XII (les del sagristà Pere Borrell, el 1169; les que habiten dos canonges el 1171; les que hi obté el canonge Ramon de Terrades el 1184; les del precentor Guillem de Púbol, a la seva mort el 1188, que havien estat de Bruneta i Pere Ameli; les que el 1192, el prior d'Ullà ven al clergue Arnau de Sant Martí). L'exemple d'aquesta àrea excavada recentment, de gran concentració per la proximitat a la seu i segurament també per la seva vinculació primerenca a ella, pot servir per entendre la configuració urbanística que adquiriren els sectors alts de la ciutat (actuals carrers Cartañá, Sant Cristòfol, Alemanys, Rocabertí, Bellmirall, Escola Pia, Claveria, etc.) i que quedà fixada més endavant en l'atribució estipulada d'una sèrie d'immobles a les dignitats i també, més tard, als canonges: l'ardiaca major davant la plaça dels Apòstols, el sagristà major i el segon a la plaça dels Lledoners, l'ardiaca de Besalú al fons del carrer avui dels Manaies, l'abat de Sant Feliu a l'actual col·legi del Cor de Maria... Al 1369, el bisbe Sa Tria reconeixia un total de disset *hospitia* o cases de personal vinculat a la catedral, entre dignitats, canonges i beneficiats, a més de les tres corresponents a l'abat de Vilabertran, el prior de Lladó i l'Almoina del Pa. N'hi hagueren d'altres relacionades amb els altres beneficis o amb el tem-

poral de la seu (o la mensa canonical): de les nou pabordies en què aquesta es dividia, només tres no percebien cap cens a la ciutat de Girona. Les que hi tenien més possessions eren les de febrer-març-abril, maig, juny i setembre-octubre, tot i que aquests censos no constituïen ni de bon tros els ingressos més importants del fons comú canonical.

La jurisdicció eclesiàstica sobre aquests immobles es preservà molt de temps, i diversos documents en són testimonis. El 1238, per exemple, davant uns problemes d'ordre públic, és el bisbe qui autoritza la instal·lació de portes pel tancament nocturn d'un carrer que circulava sota les antigues escales de la catedral. Però potser és més significativa l'absència de les persones eclesiàstiques en les talles i fogatges, que recaptava l'administració municipal, fet que deixava molt clar fins on arribava l'autoritat dels Jurats: no tocava els clergues ni els jueus. Les relacions econòmiques entre el govern de la ciutat i el capítol foren sempre conflictives en aquest sentit, així com les que s'establien entre aquest darrer i el rei o, si s'esqueia, el mateix bisbe. Les dificultats a rebre una contribució del capítol per a les necessitats d'uns o altres foren endèmiques en la història de la ciutat. Un episodi famós, narrat amb detall per Sobrequés, fou el del *cabessatge* sobre el consum de carns, vi i farina que la ciutat pretenia cobrar, incloent els eclesiàstics, per reparar uns desperfectes que una de les crescudes de l'Onyar, l'octubre de 1433, havia causat a la muralla. El bisbe i el capítol arribaren a fulminar l'entredit sobre la ciutat, tot agreujant un conflicte que s'allargà fins al 1439 i que encara tingué epígons d'enfrontament amb la qüestió dels drets reials sobre l'usura en els anys immediats. S'entén que la incomoditat dels capitulars no provenia només

de la contribució en ella mateixa, sinó sobretot del fet que se'ls imposés tal gènere de taxa, que segons les seves al·legacions no podia ser cobrada a les persones de fur eclesiàstic. Al final, el capítol s'avingué a pagar una quantitat inferior a la inicialment calculada, i amb això, lògicament, cap de les dues parts no quedà del tot satisfeta. A més, les disputes sobre aquest impost que gravava la carn dugueren el capítol a establir, dins el segle XV, la seva pròpia carnisseria, així com el seu dret de peix i de fleca. Això hauria de proporcionar ocasions per a nombroses controvèrsies en els segles posteriors.

Animadversions més greus foren les que s'atiaven puntualment des del capítol o des de l'estament clerical en general contra la comunitat jueva de Girona, com les que es fan evidents en una carta que el rei Pere adreçà al bisbe poc abans de la Setmana Santa de 1278. En ella s'intentava evitar, amb severes amenaces, la reproducció dels incidents del Divendres Sant anterior, en què, al so de les campanes els clergues de la seu, *manu armata*, havien assaltat el call jueu i a més talat els arbres i les vinyes i malmès les tombes dels seus habitants. Segons la carta, no era infreqüent que els clergues de la catedral apedreguessin els jueus i les seves propietats des del campanar de la seu i des de les seves pròpies cases de l'entorn, situades com sabem en una posició topogràficament dominant respecte del call. No es pot oblidar en aquest sentit la responsabilitat dels clergues gironins en l'esclat del pogrom de 1391.

Al capdavall, les discussions per qüestions tant econòmiques com de prerrogatives, no deixaven d'enfrontar tota mena de col·lectius en aquell context social i cultural, caracteritzat per les freqüents bandositats, fins i tot sagnants,

especialment al segle xv. I això inclou, és clar, els diferents col·lectius integrats per eclesiàstics. En el cas del capítol, podem parlar dels enfrontaments gairebé tradicionals amb els canonges de Sant Feliu o amb l'abat de Sant Pere de Galligants. En aquest darrer cas, per exemple, podem citar un encès conflicte que el 1252 es plantejà entre l'Hospital Vell de la seu i l'abat del monestir per motius aparentment anecdòtics com l'evacuació d'unes aigües de pluja, la privació de llum a una finestra o el so massa estrident d'una trompeta, però que en realitat reflectien antagonismes sobre la senyoria del burg que s'edificava en aquells moments. I tot això sense oblidar els enfrontaments entre els mateixos clergues que servien la catedral, com en el cas prou conegut del primer procés que enfrontà canonges i preveres del capítol entre 1239 i 1249.

La conflictivitat més o menys sovintejada no significava que el capítol no assumís les obligacions que li pertocaven, com ara les contribucions per al manteniment de les muralles i fortificacions (per exemple, les que s'atorgaren no sense recança el 1474 i 1475: als Jurats *sels estrellá a la cara gravíssimas quexas de son procehir, y se compongué la contribució*, diu Pontich) o també puntualment per a altres necessitats de la ciutat. No era una negativa a contribuir: era la reivindicació del dret a decidir de fer-ho i com fer-ho. De fet, més enllà de les abundants circumstàncies en què la voluntat de preservar, per damunt de tot, els privilegis i prerrogatives de la corporació va ocasionar problemes de més o menys volada, el capítol no deixava de participar en diversos aspectes de la vida ciutadana, com queda manifest gràcies als acords entre aquest i els jurats sobre el toc de les

hores: a partir de 1344, el sou del rellotger es pagava a raó de dos terços la ciutat i un terç el capítol, i el 1398 s'establí amb els jurats una prolixa concòrdia per tal que les campanes de la catedral, a més d'anunciar els actes de culte quotidians i les festes preceptives, toquessin les hores per a tothom.

Així notem una altra de les funcions que la catedral acomplia dins el marc urbà, igual que feia en el rural: el marcatge del temps. La irrupció d'aquest temps públic i laic, d'ençà d'aquest segle XIV, ens proporciona l'ocasió de recordar la funció perioditzadora que, des de sempre, havia anat realitzant la catedral dins la ciutat, de marcatge d'un temps que, abans d'esdevenir laic, era temps religiós (les hores de l'ofici diví, les festes de l'any) i, més important encara, temps personal i familiar, temps vital. Aquest darrer era, com és encara avui en determinats indrets, un temps personalitzat, configurat pels esdeveniments essencials en la vida dels habitants de la parròquia (naixement, matrimoni, defunció) solemnitzats a través de l'administració dels sagraments, que a la seu estaven a càrrec del sagristà segon i del claver. I això també ens permet fer un breu apunt sobre un dels vessants essencials de la catedral: ser un centre de vida espiritual, emmarcada en la pràctica religiosa de cada context històric (diferent al segle XI, al segle XIV o al segle XVIII, òbviament). Més enllà de l'administració dels sagraments, investits d'un significat tant social com espiritual, l'avaluació d'aquest vessant és problemàtica per tal com ofereix poques dades objectives, excepció feta de les disposicions testamentàries. Fora d'aquestes, quant a la vida religiosa del període a la catedral podem esmentar l'existència d'u-

na sola confraria, la de Santa Maria, instituïda a l'altar dels sants Tomàs i Felip, que garantia ajut i sufragis als seus confreres.

Més enllà d'aquests vessants espiritual i antropològic, els funerals a la catedral significaven la disposició i gestió de llocs d'enterrament: sala capitular i claustre per als bisbes i canonges, fosses exteriors per als beneficiats, a més dels carners “negre” i “del marrec” (rere l'absis i a la plaça dels Apòstols respectivament) i d'una àmplia zona funerària de mal delimitar fins a la capella de Sant Cristòfol, que segurament tingué aquesta funció funerària fins que no fou inclosa dins el sistema defensiu de la ciutat. Almenys aquesta és l'àrea que marcava la processó organitzada per la catedral en el dia de difunts, quan es feia l'absolta general de tots els sebollits a la parròquia de la seu, tal com ens apareix a cavall dels segles XIV i XV. Més endavant parlarem de les connotacions d'aquesta activitat funerària quant a la representació de la memòria personal.

La funció educativa de la seu també continuava amb vigor, tot i que un altre cop ja no en exclusiva. L'estructura havia esdevingut més complexa: el 1386, la seu comptava, a part del cabiscol major, amb un xantre segon o mitjà i un de tercer o menor (*magister scholarum cantus*), encarregat del regiment d'unes escoles situades, vers 1362, a la zona propera a la torre Cornèlia. Pels volts d'aquesta, els estudiants, ocasionalment, causaven aldarulls que fins i tot van fer intervenir els Jurats de manera puntual. D'altra banda, cada cop més els canonges realitzaven estudis en centres exteriors, com Montpeller o Bolonya especialment, entre d'altres; a finals del segle XV, el bisbe Margarit exi-

gia un títol universitari per esdevenir canonge. Alhora, a la ciutat havien sorgit altres institucions d'ensenyament, d'ençà de finals del segle XIV: els col·legis d'en Beuda o d'en Querol i, des de 1446, l'Estudi General. Malgrat tot, la biblioteca de la catedral va ser, durant temps, la més ben proveïda de la ciutat, com va estudiar ja fa anys Lluís Batlle i Prats. I, si es vol, es pot afegir a aquesta funció educativa formalitzada una altra que podríem anomenar "informal" o "no reglada", present des d'abans, accentuada ara per la presència, més sovintejada, de les memòries particulars dins la seu. L'assistència als oficis litúrgics, l'audició de les prèdiques, la contemplació de les obres d'art amb les seves històries sagrades i també amb les efigies, símbols d'autoritat i senyals heràldics dels poderosos; tot això convertia la catedral en un lloc d'aprenentatge dels codis simbòlics polític i religiós, oberts a tothom, facilitats, fins i tot, als més senzills.

Un panorama semblant al que dibuixa la consideració del vessant educatiu de la catedral, caracteritzat per la complexificació i la diversificació, és aplicable a la funció assistencial en aquest període. El vell *xenodochium* havia estat substituït, al llarg del segle XII, per l'Hospital Vell o dels Capellans, prop del monestir de Sant Pere de Galligants, que el 1362 podia hostatjar una vintena de pobres i que era regentat per un rector depenent de la seu. Però ben aviat, aquest hagué de conviure amb altres iniciatives com l'hospital de Sant Llätzer a Pedret, de titularitat també eclesiàstica, o l'Hospital Nou, al sud del Mercadal, en aquest cas regit per la ciutat d'ençà de 1317. Tanmateix, la institució assistencial urbana més important dels segles

XIII, XIV i XV estava encara vinculada a la catedral: es tracta de la Pia Almoina del Pa de la Seu, que ha estudiat Rosa Lluch en la seva dimensió de detentora de senyoria sobre remences. Fundada el 1228 pel canonge Arnau d'Escala, l'Almoina del Pa fou reformada el 1347 i esdevingué llavors depenent del sagristà major de la seu per mitjà d'un paborde. La institució proveïa pa als pobres entre Tots Sants i finals de maig. Amb ella, el mateix any havia estat fundada la més modesta, anomenada de Subirànegues. Al seu costat, l'Almoina del Vestuari, fundada el 1245 pel canonge Bernat de Vilafreser i nodrida de les rendes que el bisbe Guillem de Cabanelles obtingué en la conquesta de Mallorca, donava als pobres una camisa i unes sabates per Pasqua i una túnica per Tots Sants. La funció assistencial assumida per la catedral, en concret, i per l'Església, en general, ajudava en gran mesura a alleugerir la pressió social i econòmica damunt una àmplia franja de desfavorits, sobretot en circumstàncies crítiques com les de 1347 i 1348. I també representà un impacte urbà més o menys notable, sobretot en el cas de la construcció del nou edifici de l'Almoina, a la plaça de la Catedral, vers 1415, i això sense comptar amb les possessions urbanes que depenien d'aquesta i de les altres institucions caritatives vinculades a la seu.

Però el gran impacte, alhora estètic i econòmic, que representà la catedral en aquesta època fou sens dubte la construcció del nou edifici gòtic. L'inici de la gran empresa, coincident amb un moment de prosperitat, se situa en la decisió capitular de 1312 i en el recolzament episcopal de 1313, amb la concessió dels rèdits dels beneficis vacants de

la diòcesi durant 5 anys. Els ritmes són coneguts: interrupció vers la meitat de segle, tímides continuacions entre les fites universalment conegudes de les reunions de 1386 i 1416-17, represa entre aquesta data i 1450 aproximadament, i després, novament, interrupció de l'obra de la gran nau, que no es reprendria fins entrat el segle XVI. Tot i això, mentre la gran volta no es construïa no mancaven ocupacions menors: capelles com les de Sant Pau, Sant Jordi, Sant Domènec o Santa Elisabet (patrocinades majoritàriament pels mateixos clergues de la catedral), el condicionament del sector d'accés al claustre (on sabem que es treballava vers 1458), etc.

A banda de la marca indeleble amb què aquesta obra anava marcant la ciutat des d'un punt de vista estètic i, si es vol, simbòlic, és clar que la construcció de la seu gòtica va representar un important moviment econòmic en el si de la ciutat, especialment pel que fa al ram de la construcció, com ha estudiat Sandrine Victor per al segle XV. En primer lloc, directament, l'obra de la seu donava feina a una sèrie de manobres, pedrers i picapedrers, fusters, corders i altres oficis de la construcció, afegint-hi els escultors, pintors i mestres d'obres que la història de l'arquitectura i de l'art coneix millor i des de fa més temps (com demostren, entre altres, els treballs de Freixas). En total, Victor ha avaluat que durant la construcció dels dos primers trams de la gran nau treballava a la seu una colla de 30 obrers de mitjana, quantitat que podia davallar a 4-5 o, fins i tot, 2-3 persones en períodes de baixa activitat, especialment a la segona meitat del segle, o solament amb el mestre d'obra als últims anys. La despesa també es feia, evidentment, en rela-

ció als proveïdors de matèries primeres: pedra, calç, fusta, metall, així com per a la reparació o substitució de les eines. Com ha posat de manifest Victor, aquestes importants despeses eren cobertes amb un complex entramat d'ingressos procedents de diferents fonts: el delme de Sant Feliu de Boada, els censos, censals i altres pensions sobre determinades propietats, les taxes sobre els eclesiàstics (beneficis vacants, *anata* o impost sobre l'obtenció del benefici, concessió de porcions canòniques, taxes sobre les absències dels canonges, rèdits de capellanies...), multes episcopals (com es veu en les visites pastorals, sovint en observar mancances de l'edifici) i, finalment, els ingressos procedents dels fidels: taxes per l'administració de sagraments, deixes testamentàries, almoines i captes, fundacions d'aniversaris i altres entrades menors. La càrrega de l'obra, doncs, quedava repartida entre laics i eclesiàstics, i entre camp i ciutat, per bé que desigualment en tots dos sentits. Vegem-ho: en els comptes de 1370-71, els llegats testamentaris de laics només representen un 2,77% dels ingressos, i en canvi, la partida procedent d'eclesiàstics (porcions, absències, beneficis vacants) ascendeixen al 34,81%; d'altra banda, un 80% dels ingressos procedeix de les possessions rurals, i només el 20% restant, de les urbanes.

Aquestes entrades, força irregulars, i els pagaments, a remolc de la conjuntura, es gestionaven a través d'una administració específica amb un important marge d'autonomia, l'obreria de la seu, de titularitat eclesiàstica a diferència de les obrerries parroquials, que eren laiques. Els canonges o preveres de capítol que se n'encarregaven havien de sotmetre els comptes a l'aprovació d'uns oïdors diputats per

la corporació canonical. L'administració de l'obra ens interessa perquè, a més de ser responsable de la construcció del nou edifici, també era la que mantenia els immobles existents i es cuidava d'encarregar, comprar i restaurar els objectes destinats al culte i garantir l'activitat quotidiana de la catedral. Per tant, a més d'afectar les persones vinculades a la construcció, el moviment econòmic de la catedral implicava una plèiade de comerciants i artesans, per a les despeses més corrents (cera, roba litúrgica i feines de sastreria –cosidores–, enquadernació de llibres –sovint encomanada a jueus–) així com per a les extraordinàries, com les peces d'orfebreria, retaules i altres objectes del mobiliari litúrgic. A això cal afegir-hi altres emoluments ordinaris, com els estipendis que rebien els clergues per la realització de les funcions litúrgiques en la seva setmana o els sous dels guardes de la seu; i també, l'administració d'altres fons com ara els destinats a misses d'aniversari, que afegien feina però també marge financer als comptes de l'obra.

La fundació d'aniversaris a la seu ens du a considerar, per últim, un altre aspecte del seu paper dins la ciutat: la catedral com a gestora de la memòria de les persones o, més ben dit, d'algunes persones. Aquesta memòria pública es podia concretar a través dels esmentats aniversaris, que commemoraven el decés del fundador mitjançant almoines als clergues participants en els sufragis, i també (sovint simultàniament) a través de la promoció d'elements de memòria física, reservats als eclesiàstics vinculats a la seu i als magnats laics. Això significava la promoció d'obres d'art o, en un context més proper als

aniversaris, d'elements relacionats amb el decés, que segons la disponibilitat i les circumstàncies podien anar des de la construcció d'una capella fins a la simple làpida, passant pel monument funerari, l'escultura jacent o l'ossari. Ja hem comentat que aquestes obres d'art contribuïen a fer de la catedral un centre d'ensenyament informal per a tothom qui hi entrava. La memòria, doncs, ben sovint mantenia una relació privilegiada amb la mort, un fet que sense cap mena de dubte incorporava als ulls de l'època una marcada càrrega de tipus espiritual. La recopilació de notícies sobre la memòria funerària a la catedral en època medieval (duta a terme quant al claustre, per Brígida Nonó i en tot el conjunt per Josep M. Marquès) mostra el gran interès que proveeix aquesta font epigràfica i visual, que ens permet dibuixar un panorama bàsic: a la catedral s'hi feia memòria, majoritàriament dels bisbes, dels canonges i esporàdicament dels altres clergues, amb una presència molt moderada de magnats laics (a banda dels comtes, els reis i pocs altres, sovint emparentats amb els eclesiàstics de la seu) i gairebé nul·la, d'altres sectors més significatius de la vida urbana. Heus aquí, doncs, una catedral marcadament nobiliària, en comparació a d'altres seus de la corona catalanoaragonesa; i és que la devoció dels gironins, entre ells els membres del patriciat urbà, s'adreçava més cap als ordes mendicants, i concretament als framenors del Mercadal. En efecte, al convent franciscà no només s'hi feren enterrar –amb el que això representava– nombrosos membres de llinatges urbans, com els Renall o els Sarriera, sinó que era aquest l'indret on solia reunir-se el Consell de la ciutat.

Els segles moderns: evolució orgànica

En termes generals, podríem dir que el panorama postmedieval no mostra variacions significatives en la mena de relacions que s'estableixen entre la catedral i la ciutat. Hi ha, certament, algunes modificacions de tipus urbanístic, i també hem de tenir en compte la continuïtat en els conflictes mutus. La tendència general la podríem descriure en termes d'una lenta pèrdua de preeminència, sobretot social i econòmica, també cultural en determinats aspectes i moments (sobretot davant els jesuïtes, a cavall dels segles XVII i XVIII), que mira de ser contrarestada, per una zelosa preservació de les atribucions i prerrogatives polítiques i simbòliques: s'avança en un procés que va des d'una situació de poder urbà, manifest cap a una simple presència, potser encara prou influent.

Aquesta consideració de continuïtat global es fa bona, per exemple, si parem esment a l'estructura socioeconòmica de la ciutat, que segons els diversos autors que se n'han ocupat continuava essent bàsicament medieval als segles XVI, XVII i XVIII. Les dades que en tenim podrien fins i tot dur-nos a pensar en un creixement. La població eclesiàstica de Girona durant tota l'etapa la podem estimar, en termes generals i com a mitjana, en un 15% del total de la ciutat, a l'entorn de les 700 persones; així ho estimaren Alberch i Castells pel 1535 (201 focs eclesiàstics) i 1612 (més de set-centes persones) i Boadas, pel 1719 i 1787. Si tenim en compte que el nombre de clergues vinculats a la catedral durant el segle XVIII devia ser d'uns 175, segons els càlculs de Jiménez, el percentatge que representaven els clergues catedralicis als inicis del segle XVIII sobre un

total d'uns 4.656 habitants (segons Boadas) ascendiria a un 3,75%. Però les persones vinculades a la catedral eren més. En la seva anàlisi del padró de 1719, Boadas localitza 13 persones vinculades a l'ardiaconat de l'Empordà, 121 classificades com a canonges amb familiars i servei inclosos (dóna una mitjana de 2-3 persones per canonge, més segurament en el cas de les dignitats, a les quals, per cert, des de 1597 s'havia afegit la vuitena, el deganat) i encara 265 definides com a clergues amb el seu servei i família. Atès que en la mateixa distribució de persones eclesiàstiques hi ha detallada l'ocupació de tots els convents de la ciutat, la partida de clergues i família ha d'incloure tant el clergat parroquial com el nombrós col·lectiu de beneficiats de la catedral, però sense una anàlisi més aprofundida no podem discriminar-ho eficientment. De totes maneres, si afegim simplement als 140 beneficiats i als 36 canonges, els 85 membres restants del servei canonical i els 13 individus vinculats a l'ardiaconat de l'Empordà que apareixen al padró per separat, ascendim a 274 persones, que ja representarien un 5,88% de la població total de la ciutat en aquests inicis del segle XVIII.

A aquesta alta proporció de clergat se li ha atribuït sovint un alt grau de responsabilitat en el relatiu estancament demogràfic i també econòmic de la Girona moderna (sobretot pel que fa al segle XVIII), entenent que la inversió protagonitzada per aquests sectors tenia un caràcter eminentment sumptuari. És explicable. Els clergues de l'antic règim, unes persones que gairebé no podien viatjar llevat de casos puntuals, que tenien prohibit l'ús de certs tipus de roba i l'assistència a espectacles, podien despendre en servei, més

o menys necessari, i en protegir parents, però en realitat estaven condemnats a estalviar. No es pot negar que, en termes generals, aquesta proporció d'eclesiàstics en l'estructura poblacional de la ciutat no devia afavorir directament la reinversió en la millora de la producció agrícola o artesanal, però sí que generava una activitat econòmica de notable importància i que contribuïa en tot cas al sosteniment d'una bona part de la població. En el cas de la seu, i seguint el fil d'allò que s'ha dit anteriorment, cal considerar primerament el moviment econòmic que l'existència de la seu representava per als qui proveïen els objectes de culte ordinaris o altres béns de consum o serveis lligats a l'activitat eclesiàstica; i també, encara, l'indubtable pes econòmic que continuaven tenint les activitats constructives vinculades a la catedral, potser una mica més diversificades que en l'etapa anterior.

En efecte, des d'un punt de vista urbanístic i monumental, els inicis del segle XVI són l'escenari d'una acció decidida del capítol que havia de configurar l'espai cincenista més notable de la ciutat: la plaça dels Apòstols. Entre 1505 i 1535 s'enderroquen les cases de l'espai de la plaça (que, com no podia ser altrament, eren vinculades a la seu: casa del cabiscol, dels beneficis de la Santa Creu, Sant Iu i Santa Caterina, casa del canonge Santceloni) i es construeix la cisterna del quadrant sud-occidental, amb el seu pou, alimentada pel curs d'aigua procedent del Puig Aigualler, on encara es conserva i puntualment es visita la mina d'aigua. El projecte era encara més ambiciós, ja que va incloure l'obertura d'un nou carrer que, diagonalment respecte de l'antiga trama urbana, permetia accedir a la nova

plaça terrassada i a la Catedral pel sud, i contemplar-les totes dues durant l'ascensió des d'una perspectiva marcadament escenogràfica. És aquesta i no cap altra la gènesi de les escales de la Pera. I encara es preveia la col·locació, al centre de la nova plaça, d'una font decorativa amb sortidors i petxines de pedra. Aquesta no va arribar a fer-se, en bona part a causa del plet que el 1526 interposaren els dominics contra el capítol tot al·legant que, en treure l'aigua de la deu de les Pedreres, la nova obra prenia als mendicants el cabdal que necessitaven. La manca de pressió devia impedir la culminació d'aquesta obra, però el que en resta és prou significatiu i un bon testimoni de les pretensions monumentals del capítol (*pro decore ecclesie*, justificava en aquesta circumstància el secretari capitular), en la línia de les que havien impulsat dos-cents anys abans el gran procés constructiu de la seu.

Tanmateix, les despeses del capítol en tals obres exteriors també il·lustren l'aturada d'aquesta empresa principal en les primeres dècades del període. Documentació de 1513 ens revela que el capítol s'havia més o menys resignat a habitar en un edifici eternament a mig fer, atès que s'havia acordat de pujar paret entre el que quedava de l'edifici romànic i el final del segon tram de la gran nau. Les obres feia més de mig segle que estaven aturades, i encara durant els tres primers quarts del segle XVI s'entretindrien en qüestions menors com ara la capella dels Doctors, la porta de Sant Miquel o la capella dels Claustres. Però la represa arribà amb el bisbe Benet de Tocco, qui el 1576 impulsà la continuació del tercer tram de la nau. El quart es culminà el 1606. El campanar s'iniciava el 1580 i el 1607 ja havia arri-

bat a la cornisa. Aquest impuls incloïa, optimistament, una primera pedra de la façana col·locada el 1606, que no havia de germinar: el 1680 es diposità i beneí una segona primera pedra que –aquest cop sí– donaria com a fruit una façana en obra pràcticament ininterrompuda fins el 1732. La dècada de 1690 veié dreçar-se l'escala monumental i els anys centrals del segle XVIII assistiren a la culminació del campanar. Les sales capitulars, que solucionaven una manca secular de la catedral, es construïen entre 1705 i 1728. Per assolir l'aspecte actual, a la seu només li mancava la galeria superior de la façana i les pesants arquivoltes de la porta dels Apòstols, que serien enllestides ja dins el tercer quart del segle XX. Així, doncs, de manera accentuada entre 1580 i 1610 i entre 1680 i 1750, l'activitat constructiva de la seu, amb les conseqüències econòmiques que hem glosat, reprengué el seu protagonisme dins la vida de la ciutat.

A això hi podríem sumar la continuïtat i fins i tot l'expansió de la presència urbanística del clergat catedralici dins la Força Vella, encoratjat sens dubte per la desaparició del call jueu a les darreries del segle XV. Acabem de comentar com la plaça dels Apòstols era ocupada per cases de canonges i beneficiats abans de la reforma del sector. A la banda superior de les noves escales de la Pera, com es veu avui encara, s'instal·laren vers 1560 les cases del canonge Celrà; a canvi, a inicis del segle XVIII, la construcció de les sales capitulars eliminava l'antic carrer a redós de la canònica, ple d'habitatges canònics. Però un retrat d'aquest barri vell, convertit pràcticament en barri canònic, en època moderna ens l'ofereix l'insubstituïble Sulpici Pontich, que vers 1736 computava un total de 46 cases útils vinculades al capí-

tol. A més de trobar-se en les zones ja esmentades en èpoques anteriors, d'aquestes 46 cases, diverses se situaven al carrer de la Força, altres a la zona de Sacsimort, una a la pujada de Sant Feliu i una altra al Mercadal. Algunes de les novament incorporades havien estat adquirides per compra d'un canonge o de la corporació, o bé per disposició testamentària del propietari. Les cases canòniques podien ser testamentàries o tornàries, és a dir, passaven de canonge en canonge segons un sistema basat en l'obligació de deixar la casa a un altre capitular o en la facultat de triar segons la posició en un torn establert. Com la quantitat de persones, la quantitat de propietats vinculades a la seu havia tendit a augmentar. Fixem-nos, a títol indicatiu, que en el cens de 1716 Boadas identificava dins de la Força Vella i tot l'exemple sud un 25,59% de propietats eclesiàstiques, amb un total de 164 cases. Evidentment, la proporció, ja prou alta, seria molt major si consideréssim només la ciutat antiga.

Però el moviment econòmic protagonitzat pels capitulars no s'esgotava en l'activitat constructiva. La fundació d'aniversaris també facilitava la reinversió dels estalvis en la sustentació dels clergues successors en la corporació. Altres vies de solució per a l'estalvi obligat dels canonges tenien un marcat caràcter assistencial, tot complementant les antigues iniciatives ja comentades en un àmbit que, progressivament, anava escapant a les mans eclesiàstiques en general i catedralícies en concret. Diversos clergues de la catedral dotaren causes pies, que començaren a créixer en gran manera els segles XVI-XVII, amb la finalitat de dotar donzelles i sufragar estudis de nois de les pròpies famílies. Per exemple, el canonge Josep Sala instituï a la seva mort

el 1731 una causa pia per a dotar donzelles de Girona i per als malalts de l'Hospital. En aquest sentit, cal recordar que les rendes (i amb això la pròpia existència) de les antigues institucions de caritat o almoines deponents de la seu serien refoses pel bisbe Tomàs de Lorenzana en el seu nou Hospici, avui la Casa de Cultura, el 1774. Desapareixia una línia d'iniciatives de caritat pública que havia estat pròpia, en exclusiva, de la catedral.

I una altra sortida vàlida per als estalvis del clergat catedralici era el patrocini d'obres artístiques vinculades a la seu. Els canonges sufragaren, a títol personal, el renovellament de bona part del mobiliari litúrgic i la refacció d'alguns espais de la catedral. El 1519, el canonge Narcís Simon contractava el retaule de Santa Helena; el 1594, el canonge Baldiri Galí pagava un nou retaule a la capella de Tots Sants; el canonge Antoni Adroher reféu la capella de l'Esperança cap a 1627; l'ardiaca Baldiri Vergonyós finançava un nou retaule de santa Caterina el 1640; Agustí Prats, el 1683, sufragava el retaule de la Gregoriana; Ignasi Bofill encarregava el retaule dels sants Iu i Honorat el 1709; Josep Xambó inicià el 1705 l'aula capitular; Miquel Català sufragà la construcció i daurat (1715-1720) de l'altar de sant Miquel; Cristòfol Pagès, el dels Dolors (1717), i Jaume Codolar, el de l'Anunciació (1710). Manuel Gaietà Ferrer renovà vers 1725 l'altar de sant Rafael i Narcís de Font féu instal·lar un nou retaule de sant Narcís a la capella de sant Andreu, amb pintures d'Antoni Viladomat (1724-1727). El 1777, Isidre d'Orteu dotà la capella de Sant Jordi d'un nou retaule dedicat al seu sant patró, i Francesc Regàs simplement renovà el de la capella de Santa Anna. Hi hagué altres promocions, com

la del retaule del Corpus per la confraria homònima a partir de 1561, i ens deixem altres notícies; tampoc podem oblidar que moltes d'aquestes obres en substituïen d'anteriors, que també havien estat patrocinades per clergues catedralicis. Però la llista, una mica prolixa, serveix per testimoniar aquesta voluntat d'evergetisme, especialment accentuada entre 1710 i 1750. Despeses que poden ser certament qualificades de sumptuàries, però que ens han proveït de rellevants conjunts artístics. I que també tenen, indubtablement, un lligam amb la memòria pública dels promotors. Molts d'ells feren incorporar als peus del retaule les armes pròpies, en les quals es reflecteix molt sovint de manera parlant o a voltes jeroglífica, el nom del llinatge. Armes semblants, timbrades ordinàriament amb el capell canonical, també apareixen profusament en les làpides d'aquests segles que ornem les galeries claustrals i, d'ençà del segle XVII, també el paviment de la nau de la catedral. Aquestes darreres han estat estudiades per Antón i Jiménez i encara més darrerament per Josep M. Marquès. Amb aquestes obres, la catedral mantenia, de passada, la seva funció com a lloc d'aprenentatge no reglat i d'aparador de la memòria.

La corporació de la qual formaven part aquests homes mantenia la seva estructura bàsica, tanmateix amb alguns canvis que cal esmentar. Ja hem parlat de la vuitena dignitat afegida a finals del segle XVI, però potser la modificació més significativa fou l'equiparació final, el 1520, dels 12 antics preveres del capítol a canonges de ple dret, que tot i així reberen l'apel·latiu de "presbiterals" (per contraposició als 24, que eren diaconals) i estaven alliberats de l'obligació de noblesa; malgrat l'equiparació, patien d'un cert

complex d'inferioritat, si es pot dir així. Entre aquests canonges es repartiren alguns oficis específics derivats de les preocupacions tridentines, com el penitencier (per a les confessions) o el canonge teòleg o doctoral (per emetre informes de caràcter jurídic). La corona s'aproprià canongies a fi de pagar la nòmina a càrrecs de fora de la catedral; una, per a la Inquisició des de 1559, i una altra, al segle XVIII, per a un professor de la Universitat de Cervera. Aquesta darrera disposició donà a Girona alguns canonges il·lustres, com ara el benemèrit Francesc Dorca i Parra el 1778, que procedia per cert d'una família d'apotecaris amb antecedents dins el capítol. I aquesta darrera mesura coincidí amb una recuperació de la volada intel·lectual i política de la corporació a les darreries de la centúria. Però l'accés normalitzat de la noblesa local i, cada cop més, del patriciat urbà al capítol s'havia d'interrompre amb el concordat de 1753, pel qual tots els drets de nomenament a canongies (i beneficis que no fossin de patronat familiar) passaven a disposició del rei, excepte un ardiaconat simbòlic, que restà a disposició del Papa. Pel que fa als beneficiats, s'assolí durant el període el nombre màxim de 140. Si hem de fer cas als comptes en què es basava la reforma del clergat catedralici organitzada en el concordat de 1851, la catedral de Girona, amb 185 persones assignades, havia estat fins llavors la més poblada de la monarquia hispànica i la cinquena en nombre de canonges, darrere de Santiago (46), Palència (45), Toledo (40) i Sevilla (40). Sobretot en tres d'aquests casos, la relació entre la seu arquebisbal, la ciutat i el nombre de canonges fa que la situació de Girona quedi encara més magnificada quant al pes del fenomen catedralici.

La conflictivitat dins un col·lectiu tan poblat i en aquell context sociocultural estava garantida, seguint la línia dels segles anteriors. A banda de la divisió entre presbiterals i diaconals, cal recordar les que s'establiren entre canonges i dignitats, que dugueren a la constitució d'un col·legi propi d'aquestes darreres al segle XVIII, i fins i tot situacions gairebé de persecució de determinats dignataris, com explica Montserrat Jiménez en el seu estudi sobre la catedral setcentista. Les tensions entre canonges i beneficiats tingueren versemblantment com a punt crític la impossibilitat per part dels darrers de rebre i administrar fundacions d'aniversaris exclusives; aquesta mena de microcisma que caldria investigar amb profunditat es materialitzà, entre 1724 i 1729, en l'edificació d'una nova església exclusivament per als beneficis de fundació particular de la seu, situada a l'altra banda del portal de Sobreportes: la de Sant Lluç, amb un magnífic retaule de Jacint Morató que ha estudiat Teresa Avellí. Sant Lluç, doncs, és un altre impacte indirecte de la seu a la ciutat.

De cares enfora, la relació del capítol amb altres estaments religiosos també va tenir episodis tempestuosos. La relació amb els bisbes va ser més o menys fluïda; el nomenament reiterat de vicaris generals *de gremio* per part dels bisbes, especialment fins a la reserva de designació reial de 1753, és testimoni de la pressió que podia exercir el capítol sobre aquesta parcel·la del poder episcopal, majoritàriament amb èxit, com ha demostrat Josep M. Marquès. Però els conflictes es plantejaren també amb altres col·lectius religiosos, d'entre els quals, també en termes de continuïtat, la col·legiata de Sant Feliu és la coprotagonista més des-

tacada. Només a partir de l'obra publicada (Pujades, Roig i Jalpí, Relles) i de Pontich podem conèixer amb cert detall algunes de les ocasions en què s'enfrontaren les dues corporacions, a inicis del segle XVI (1517) i, assenyaladament, dins el segle XVII (1603-1609, en què sembla que hi hagué violentes discussions en públic, dins el cor de la col·legiata, i 1647-1648). Aquests enfrontaments es manifestaven en qüestions de prerrogatives, drets i obligacions mútues, i cal notar com un dels arguments principals que estava en discussió era la primacia en la catedralitat d'una o altra església. I a la segona meitat del segle, les discussions airades al cor es traduïren en tinta: a l'entorn de la catedralitat va pivotar la disputa entre el mínim Joan Gaspar Roig i Jalpí i el jesuïta Onofre Relles entre 1678 i 1680, durant la qual el primer, finançat pel capítol catedral, aconseguí assentar la tesi que Santa Maria havia estat la catedral única i primigènia, considerada intocable fins fa relativament poc temps.

I tant o més que amb els canonges de Sant Feliu, els capitulars de Santa Maria s'enfrontaren repetides vegades amb el seu antagonista civil per excel·lència: el Comú de la ciutat. De fet, cercar al *Repertori per alfabètic* de Pontich l'entrada "ciutat" significa topar amb un llistat que majoritàriament inclou plets i disputes. Sovint aquestes tenien una motivació econòmica, a més de jurídica: durant tots dos segles XVI i XVII, es perllongaren els conflictes sobre l'exempció del dret de barra per als béns dels capitulars i, especialment, a l'entorn de les cooperatives del capítol (fleca, carnisseria, peixateria, neu), acusades del que avui anomenaríem "competència deslleial" quan hi compraven els no eclesiàstics; cautelarment, solien rebre el flequer, el carnisser o el

peixater de torn. D'altres oposicions eren purament de naturalesa protocol·lària o reivindicativa, com la concòrdia frustrada de 1657, en què entre les sol·licituds del Comú hi havia la de seure dins el presbiteri de la catedral, com es feia a Barcelona i a Sant Feliu. Els canonges s'hi negaren invocant els decrets de la Congregació de Ritus, i per aquest punt se n'anà en orris la concòrdia. La protesta dels jurats consistí a no voler dur, com era costum, les vares del tàlem en la processó de la Minerva, i així seguiren interminables intercanvis de desaires. En algunes circumstàncies les disputes arribaren a ésser greus. És el cas de l'obertura del portal de Sant Cristòfol, en principi sota la guarda del capítol i proveït del privilegi reial de ser el primer d'obrir-se i el darrer de tancar-se en cas d'urgència. Per raó d'una amenaça de pesta, el 23 de setembre de 1591 un escamot dirigit per un jurat féu tancar el portal i espatllar-ne les frontisses; els canonges van protestar i exigiren fer obrir el portal, per tornar-lo a fer tancar ells tot seguit. Mentre es tractava *al amigable* la reparació, un altre jurat amb gent armada foragità la guàrdia que el capítol hi havia posat, i això motivà l'excomunió immediata dels quatre jurats, els quatre verguers, els dos advocats i el síndic de la ciutat. Mentre l'obra pagava la porta, el Ferial començava a pagar les despeses d'un plet que s'allargaria fins 1599 i resultaria en la derrota dels capitulars i la pèrdua dels drets sobre el portal.

Al costat d'aquesta conflictivitat endèmica no falten tampoc les ocasions de col·laboració, citades en la mateixa font. En primer lloc, en les circumstàncies greus que realment ho requerien, com fou el cas dels nombrosos conflictes bèl·lics del segle XVII. En el setge de 1653, el capítol contribuí en

la construcció de dos fortins amb la mateixa quantitat que la ciutat, donà la seva plata per fer moneda i, en fi, *de totes maneres concorregué a la defensa, que fou gloriosa en aquest siti*. El mateix va succeir el 1673 i 1675, o durant les darreres dècades del sis-cents, o encara al llarg del segle XVIII, durant la Guerra de Successió o, com acaba de descriure ben recentment Jiménez, durant la Guerra Gran. Se citen també moltes col·laboracions en temps de *contagi*.

Precisament en aquestes circumstàncies especialment adverses, el capítol, la més important de les corporacions religioses urbanes, podia oferir el seu ajut a la ciutat des de les seves possibilitats específiques: les litúrgiques. En el context de la religiositat barroca, la gran litúrgia pública era també essencial per a la vida ciutadana, tant per a les ocasions ordinàries (com la processó de Corpus, que resseguia i implicava tots els indrets de la topografia religiosa gironina) com, especialment, en relació a aquells esdeveniments que demanaven una atenció especial. El capítol organitzava rogatives en temps de guerra, per exemple el 1542; també, el 1639, s'encarregà dels funerals públics pel capità Desbach i l'alferes Ferrer, gironins que havien mort a Salses. I la implicació no s'oferia només en ocasions luctuoses: el 1679, a petició de la ciutat, el capítol va organitzar la benedicció de l'església de l'Hospital de Santa Caterina, acabada de construir gràcies a donacions de l'ardiaca Cassart. Però cal admetre que tot i que la funció de la seu adquiria en aquestes circumstàncies ressons cívics, en la pràctica religiosa i devoció quotidiana de la ciutat, dels seus col·lectius i dels seus habitants, altres institucions religioses els anaren passant davant, com ja detectàvem en el període ante-

rior: franciscans, dominics (el Roser), carmelites, jesuïtes, agustins, caputxins (les Quaranta Hores, des de 1580)... oferien propostes espirituals més “a la moda”, sobretot a partir de Trento. I en relació amb elles, sovint amb vinculació directa, prenia nova forma el món de les microinstitucions religioses, que adquirien un biaix devocional: confraries, germandats i terços ordes. Totes aquestes innovacions eren signes del que s’anava escapant de les mans de la Catedral.

La conflictivitat, doncs, era com hem dit endèmica en aquest context i enfrontava tota mena de col·lectius urbans, que de fet estaven integrats tot sovint per persones de la mateixa extracció social. Per això, sobretot en el món del barroc, cal relativitzar la importància de la majoria d’aquests enfrontaments i ponderar-los amb els casos prou freqüents de col·laboració com els exemples que acabem de citar en relació a la catedral. Tals exemples, al nostre entendre, aconseguen mostrar que el capítol, tot i ser efectivament gelós dels seus privilegis, no es desentenia de la vida ciutadana i s’hi implicava, quan calia, tant com calgués. Però d’altra banda, aquest zel protocol·lari s’ha de situar en un rerefons global, si es vol de certa nostàlgia, davant una subtil però progressiva pèrdua de preeminència dins la ciutat.

Cloenda

A partir d’una situació inicial de poder públic gairebé complet i exclusiu, al llarg de mil anys l’autoritat de la catedral en l’àmbit urbà va patir una sèrie de transformacions que hem mirat de glossar (poder públic compartit, potència econòmica i jurisdiccional, antagonisme institucional, presència simbòlica); en termes generals, es pot dir que la tendèn-

cia fou a la baixa, encara que amb poderoses resistències, fins a arribar de potència a presència, si ens és permès de manifestar-ho amb dos mots. Des d'un punt de vista econòmic i sobretot simbòlic, no es pot negar un pes específic de la institució dins la ciutat, mantingut al llarg dels segles en major o menor mesura, i tangible encara, a través de les transformacions arquitectòniques i urbanístiques que han deixat una petja indeleble tant en la forma de Girona com en l'imaginari dels gironins. De fet, el resultat perdura avui en la retina dels visitants: no es pot negar que aquesta presència encara és ben notòria.

Tot el món que hem descrit, però, i el marc global de comportament que observàvem, havien d'acabar-se al segle XIX, amb la fi de l'antic règim i de la gran condició propietària de l'Església, en un nou context polític, social i econòmic, al qual s'haurien d'adaptar les relacions entre catedral i ciutat. Un nou marc en el qual aquests signes de l'antiga potència, omnipresents i perennes, esdevenien les relíquies d'un *status quo* que uns volien desterrar definitivament i d'altres potser desitjaven restaurar amb nostàlgia. Però això ja transcendeix els nostres límits. Tanmateix un fil –a vegades prim, però present malgrat tot– uneix aquella primera església (sub)urbana amb les diferents “catedrals” que ens han anat sorgint en aquest periple, i encara més enllà, amb la seu d'avui i la del futur: la condició de lloc de culte i de pregària dels cristians de Girona, inalterable en la seva diversitat de formes al llarg dels segles.

Bibliografia

- ALBERCH, X. I BURCH, J. (coords.), *Història del Gironès*, Girona: Diputació, 2002.
- ALBERCH, R. I CASTELLS, N., *La població de Girona*, Girona: IEG, 1985.
- AMICH, N.M., *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*, Girona: IEG, 2006.
- ANTÓN, J. I JIMÉNEZ, M., *La memòria de pedra. Les làpides sepulcral del pla de la catedral de Girona*, Girona: Diputació, 2005.
- BATLLE, L. *La cultura a Girona de l'edat mitjana al renaixement*, Girona: IEG, 1979.
- BOADAS, J., *Girona després de la Guerra de Successió. Riquesa urbana i estructura social al primer quart del segle XVIII*, Girona: IEG, 1986.
- BUSQUETS, J., *La Catalunya del barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Barcelona: PAM, 1994 (2 vols).
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M. I SAGRERA, J., *La ciutat de Girona l'any 1535*, Estudis d'Història Urbana 2, Girona: Ajuntament, 1995.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M. I SAGRERA, *Girona comtal i feudal*, Quaderns d'Història de la Ciutat, Girona: Ajuntament-Diputació, 1996.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M. I SAGRERA, *La ciutat de Girona en la 1a meitat del segle XIV*, Estudis d'Història Urbana 3, Girona: Ajuntament, 1998.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M. I SAGRERA, *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*, Estudis d'Història Urbana 4, Girona: Ajuntament, 2000.

- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M. I SAGRERA, *Girona, de Carlemany al Feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval (I)*, Estudis d'Història Urbana 5, Girona: Ajuntament, 2003.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M. I SAGRERA, *Girona, de Carlemany al Feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval (II)*, Estudis d'Història Urbana 6, Girona: Ajuntament, 2004.
- CLARA, J., *Introducció a la història de Girona*, Girona: CCGE-dicions, 2004.
- DIVERSOS AUTORS, *La catedral de Girona. L'Obra de la Seu*, Barcelona: catàleg d'exposició, 2003.
- FREIXAS, P., *L'Art Gòtic a Girona*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 1983.
- FREIXAS, P.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, L.; SAGRERA, J. I SUREDA, M., *Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Girona: Ajuntament, 2000.
- FREIXAS, P.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J. I SUREDA, M., «La seu, promotora urbanística. Les escales de la Pera», Girona: *Annals de l'IEG XLV*, 2004, p. 283-298.
- FREIXAS, P.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J. I SUREDA, M., «La façana gòtica de la catedral de Girona», *Locus Amoenus*, en premsa.
- GARCIA, G., «Excavacions a la Plaça de la Catedral de Girona», *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, La Bisbal: 2004, p. 347-354.
- GARCIA, G.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, L. I SUREDA, M., «Excavacions als soterranis de la Catedral de Girona», *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses: 2002, p. 285-292.
- GUILLERÉ, C., *Girona al segle XIV*, Barcelona: PAM, 2003 (2 vols).
- JIMÉNEZ, M., *L'església catalana sota la monarquia dels borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Barcelona: PAM, 1999.

- JIMÉNEZ, M., *Girona, 1793-1795. Guerra Gran i organització política a la Monarquia dels Borbons*, Girona: Ajuntament, 2007.
- LLUCH, R., *Els Remences: la senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona: Documenta Universitaria, CRHR-UdG, 2005.
- MARTÍ, R. (ed.), *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997.
- MARQUÈS, J.M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del Bisbe de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993 (2 vols).
- MARQUÈS, J.M., «Carreres dels col·laboradors dels bisbes de Girona 1600-1774», Girona: *Annals de l'IEG* (XLI), 2000, p. 125-178.
- MARQUÈS, J.M., «La iglesia de Gerona», *Historia de las Diócesis Españolas. Barcelona, Terrassa, San Feliu de Llobregat, Gerona*, Madrid: BAC, 2006, p. 461-683.
- MARQUÈS, J.M., *Inscripcions i sepultures a la Catedral de Girona*, en premsa.
- NADAL, J.; FREIXAS, P.; JIMÉNEZ, M.; NOLLA, J.M. I ROURA, G., *La Catedral de Girona. Una interpretació*, Barcelona: Lunewerg, 2002.
- NONÓ, B., *Aquí es redacten i esculpeixen inscripcions. Aproximació al corpus epigràfic de la ciutat de Girona*, Girona: IPAC-UdG, 2003.
- ROURA, G., *Girona carolíngia, del 785 a l'any 1000*, Quaderns d'Història de la Ciutat, Girona: Ajuntament-Diputació, 1987.
- ROURA, G., «L'escriptorium de la catedral de Girona», Girona: *Annals de l'IEG* (XLV), 2004, p. 59-68.
- SANZ, A.L., «La formació del patrimoni de la Catedral de Girona», *Jornades d'història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*, Girona: Patronat Francesc Eiximenis, 1987, p. 131-143.
- SOBREQUÉS VIDAL, S., *Joan Margarit i Pau. La tràgica fi de l'edat mitjana a Catalunya*. Barcelona: 2006.

- SOBREQUÉS VIDAL, S., I SOBREQUÉS CALLICÓ, S., *La guerra civil catalana del segle xv*. Barcelona: 1972 (2 vols).
- SUREDA, M. «Dos itineraris litúrgics per la Girona medieval i moderna», Girona: *Annals de l'IEG* (XLII), 2001, p. 281-303.
- SUREDA, M., «La catedral de Girona, matèria històrica. Historiografia a l'entorn de la seu», Girona: *Annals de l'IEG* (XLV), 2004, p. 69-112.
- SUREDA, M., «Altars, beneficis i arquitectura a la seu de Girona (993-1312)», Girona: *Annals de l'IEG* (XLV), 2004, p. 667-678.
- VICTOR, S., *La construcció i els seus oficis a la Girona del segle xv*, Girona: Ajuntament, 2004.
- VILLAR, J., *Les pabordies de la Catedral de Girona*, Treball de recerca inèdit, Girona: UdG, 1997 (2 vols.).